

# کتابخانه‌های روستایی

## کتابخانه‌های روستایی

# استان زنجان

فریبرز جلیلی

روستاییان همراه بوده است. در همین حال، بررسی و مقایسه آمار جمعیت روستایی که حدود ۵۰٪ کل جمعیت استان را تشکیل می‌دهد با تعداد کتابخانه‌های روستایی موجود نسبت ۱ به ۱۰/۱۷۳ نفر را نشان می‌دهد؛ یعنی برای هر ۱۰/۱۷۳ روستایی فقط یک کتابخانه وجود دارد. به عبارتی، علی‌رغم پیگیریها و اقدامات بسیاری که به همت جهاد برای رفع مظلومیت فرهنگی در این مناطق صورت پذیرفته است، به دلیل فقدان حمایت‌های اساسی و مستمر سایر مراکز ذی‌ربط، توسعه و گسترش این کتابخانه‌ها با جمعیت موجود همخوانی ندارد. خلأ ایجاد شده قطعاً فاصله نسل جوان روستایی را با مطالعه و کتابخوانی در روستاها بیشتر خواهد کرد.

این قشر مستعد و توانمند، کتابخانه روستایی را

است که ۴۵۷،۷۸۶ نفر آنها در قالب ۹۱،۸۴۸ خانوار در مناطق روستایی سکونت دارند؛ ضمن آنکه به لحاظ تقسیمات استانی دارای ۷ شهرستان، ۱۵ بخش، ۱۳ شهر، ۴۶ دهستان و ۱۲۰۹ پارچه آبادی است.

وضعیت کتابخانه‌های روستایی استان بر پایه گزارشهای آماری در پایان سال ۷۹، تعداد کتابخانه‌های روستایی استان زنجان ۴۵ باب بوده که ساخت و راه‌اندازی این کتابخانه‌ها با پیگیری، تلاش و حمایت‌های مادی و معنوی جهاد و بعضاً با مشارکت

فعالیت‌های کتابخانه‌های روستایی استانهای اصفهان، آذربایجان شرقی و غربی، بوشهر، اردبیل، چهارمحال و بختیاری، خوزستان و خراسان در شماره‌های قبلی مجله کتاب ماه کلیات به طور نسبتاً مفصل، بررسی و گزارش آنها به علاقه‌مندان ارائه شد. در شماره حاضر، وضع موجود کتابخانه‌های روستایی استان زنجان بررسی می‌شود. امید است در شماره‌های آینده، وضع کتابخانه‌های روستایی دیگر استانها در اختیار علاقه‌مندان و محققان قرار گیرد.

### مقدمه:

استان زنجان یکی از استانهای حاشیه شمالی کشور است و با استانهای گیلان، قزوین، مرکزی، همدان، کردستان، آذربایجان غربی، شرقی و اردبیل دارای مرز مشترک است.

این استان دارای ۹۰۰،۸۹۰ نفر جمعیت



مهمترین مرکز ارتباطی و اطلاع‌رسانی دارای شأن و منزلتی خاص و یگانه پایگاه آموزشی، ترویجی و فرهنگی قابل دسترس و رایگان برای خود می‌داند. به همین دلیل با عشق و علاقه به سوی آن می‌رود. در حال حاضر، شاید مناسب‌ترین راهکار

این مراکز سریعتر محقق گردند.

درخصوص تعداد کتابهای موجود و چیده شده در قفسه‌های این کتابخانه‌ها و سایر منابع چاپی مورد استفاده اعضا آمارهای واصله گویای آن است که در پایان سال ۷۹ تعداد ۸۵۳۴۵ جلد کتاب با موضوعات متعدد در



کتابخانه‌های روستایی استان وجود داشته است. گفتنی است از این تعداد، ۲۶٪ را کتابهای دینی، مذهبی و عقیدتی، ۲۴٪ را کتابهای داستانی، ادبی و هنری، ۱۴٪ را کتابهای علمی، آموزشی و کمک درسی، ۲۵/۷٪ را کتابهای کودکان و نوجوانان و ۱۰/۳٪ را سایر موضوعات دربر می‌گیرند.

همان‌گونه که مشاهده می‌شود در طی سالهای اخیر با تهیه، توزیع و اهدای کتابهای متنوع به کتابخانه‌های روستایی به نوعی در موضوعات تعادل ایجاد شده است. هر چند در برخی موارد کاستیهایی نیز وجود دارد؛ به نحوی که در این مقایسه اختلاف بسیار کم کتابهای مربوط به کودکان و نوجوانان با

کتابهای دینی، مذهبی و عقیدتی بسیار جلب نظر می‌نماید و همچنین تعداد قابل توجه کتابهای داستانی و ادبی، نشان از توجه مسئولان به تهیه و ارسال این‌گونه کتابها به کتابخانه‌های روستایی دارد. البته در این بین اگر چه تعداد کتابهای علمی، آموزشی و کمک درسی نسبت به سالهای قبل افزایش چشمگیری داشته است، هنوز با سایر موضوعات مورد بررسی اختلاف فاحشی دارد. در هر حال، نکته حایز اهمیت آن است که مسئولان این مراکز در استان می‌بایست با رایزنیهای مستمر با مسئولان و کتابداران کتابخانه‌های روستایی و همچنین جمع‌بندی نظر اعضا، نیاز اصلی و واقعی مخاطبان را به مرکز انعکاس دهند تا در تهیه کتابهای مورد احتیاج آنها، به‌ویژه کتابهای علمی، آموزشی و کمک درسی که عمده‌تاً قشر دانش‌آموز و دانشجوی روستایی، یعنی بیشترین مراجعان به این کتابخانه‌ها، خواستار آن هستند، اقدامات شایسته‌ای به عمل آید.

مبتنی بر آمارهای دریافتی در پایان سال ۷۹، تعداد کارکنان و کتابداران بومی داوطلب شاغل در این کتابخانه‌ها به ۴۷ نفر افزایش یافته است که ۳ نفر مؤنث و ۴۴ نفر مذکر هستند. از این عده، ۱۲ نفر معلم، ۱۰ نفر محصل، ۸ نفر کشاورز، ۱ نفر کارگر، ۶ نفر کارمند، ۴ نفر دانشجو، ۴ نفر دارای مشاغل آزاد و ۲ نفر نیز بیکار گزارش شده است.

همچنین از این افراد، ۴ نفر دارای مدارک در سطح ابتدایی، ۶ نفر راهنمایی، ۵ نفر متوسطه و حوزوی، ۱۵ نفر دیپلم، ۱۰ نفر بالاتر از دیپلم یعنی دارای مدارک فوق‌دیپلم، لیسانس و فوق‌لیسانس هستند.

جالب توجه آن است که مطابق اطلاعات آماری واصله، مشاهده می‌شود که در مسیر رو به رشد کتابخانه‌های روستایی و افزایش تعداد کارکنان داوطلب آنها، حضور تعدادی کتابدار خانم نشان از نوعی استقبال و اطمینان نسبت به این مراکز و همچنین تحرک و پویایی این گروه در عرصه فعالیت‌های اجتماعی دارد. ارتقای کمی و کیفی سطح مدارک و

آن باشد که مسئولان با روستاییان به تفاهم دو جانبه و مشترکی برسند. باید در چارچوب برنامه‌های مشارکتی و با همکاری و همیاری روستاییان، شوراهای اسلامی روستایی را که نهادهای قانونی و بانفوذی در روستاها هستند، در تصمیم‌گیریها و اجرای کارها، واگذاری، اداره و نگهداری کتابخانه‌ها شرکت داد. حرکت‌های نظارتی و حمایتی دولت باید در قالب برنامه‌های بلند مدت و کوتاه مدت توسط بخشهای ذی‌ربط استمرار یابد. در این صورت با امیدواری می‌توان از کتابخانه‌های روستایی با عنوان پایگاههای مردمی نام برد که مسئولیت اداره و نگهداری آنها با خود روستاییان است و نیز انتظار داشت انگیزه‌های لازم جهت نیل به اهداف مورد نظر

تحصیلات کتابداران را در طی سالهای اخیر می‌توان به‌وضوح نظاره کرد. این موضوع دست مسئولان استانی را برای برنامه‌ریزی و اجرای دوره‌های آموزشی حضوری، مکاتبه‌ای و توجیهی، چه به صورت بلند مدت و چه کوتاه مدت، باز خواهد گذاشت و در نتیجه، خدمات کتابداران به نحو مطلوبتری در اختیار اعضا و مخاطبان کتابخانه‌های روستایی قرار خواهد گرفت.

مطابق بررسی‌های به عمل آمده در پایان سال ۷۹ تعداد افرادی که به صورت ثابت و مستمر دارای کارت عضویت کتابخانه‌های روستایی بوده‌اند بالغ بر ۸۲۶۷ نفر بوده است که ۳۲۹۴ نفر مؤنث و ۴۹۷۳ نفر مذکر هستند؛ یعنی ۳۹/۸٪ اعضا از میان دختران و زنان و ۶۰/۲٪ از بین پسران و مردان روستایی هستند. بدین‌گونه ملاحظه می‌شود که به ازای هر ۲ نفر عضو مؤنث کتابخانه، ۳ نفر عضو مذکر هستند. این بدین معناست که فاصله دو گروه مذکور نسبت به گذشته به مراتب کمتر شده است و این‌طور استنباط می‌گردد که وضعیت اعضای مؤنث این کتابخانه‌ها به لحاظ کمی از رشد مناسبی برخوردار شده است و این موضوع در صورت استمرار می‌تواند نویددهنده حضور چشمگیر و قابل توجه زنان روستایی در کتابخانه‌ها و مشارکت فعال آنان در برنامه‌های جنبی این مراکز در آتی نزدیک باشد.

قابل ذکر است که بررسی وضعیت پراکندگی اعضای کتابخانه‌های روستایی به لحاظ کمی بسته به نوع امکانات موجود، ساختمان، جمعیت روستایی، گستردگی و نوع خدمات و فعالیتها و برنامه‌های جنبی کتابخانه و نیز استقبال روستاییان متفاوت بوده و از حداقل ۴۵ نفر تا حداکثر ۵۰۰ نفر در هر کتابخانه در نوسان است. ضمن آنکه در مقایسه وضعیت گروههای سنی، اعضای این کتابخانه‌ها نیز تفاوتها محسوس است و از پایین به بالا با افزایش سن اعضا به‌طور قابل ملاحظه‌ای از تعداد آنها کاسته می‌شود.

در واقع، در این هرم سنی، کودکان، نوجوانان و جوانان روستایی در قاعده و افراد

مسن در نوک آن قرار می‌گیرند؛ به نحوی که مطابق آمارهای سال ۷۹، تعداد اعضا در گروه سنی زیر ۱۵ سال، ۳۶۴۸ نفر، بین ۱۵ تا ۲۵ سال ۲۶۳۳ نفر، بین ۲۵ تا ۳۵ سال ۱۲۲۶ نفر و بیش از ۳۵ سال ۷۶۰ نفر بوده است. به عبارتی، حدود ۷۶٪ این اعضا را که مخاطبان اصلی کتابخانه‌های روستایی هستند جوانان و نوجوانان تشکیل می‌دهند که نشاندهنده رشد بسیار خوب تعداد این قشر مستعد و فعال روستایی به لحاظ حضور و مشارکت در فعالیتها و برنامه‌های کتابخانه‌ها است.

در همین حال به استناد آمارهای سال ۷۹، تعداد مراجعان و مخاطبان این مراکز به طور متوسط روزانه به ۱۳۹۸ نفر رسیده است؛ یعنی به طور میانگین، روزانه ۳۱ نفر به هر یک از کتابخانه‌های روستایی محل زندگی خود مراجعه کرده‌اند و از خدمات و برنامه‌های ارائه شده در آنها بهره‌مند گردیده‌اند.

در خصوص وضعیت مالکیت و مکان استقرار هر یک از این کتابخانه‌ها، آمارهای سال ۷۹ حکایت از آن دارد که از ۴۵ باب کتابخانه موجود، ۱۴ باب دارای مکان مستقل و مختص به کتابخانه بوده است و مابقی یعنی ۷ باب استیجاری، ۱۵ باب در کنار حسینیه‌ها و مساجد و ۹ باب در سایر مکانها نظیر مدارس، منازل، پایگاههای بسیج و غیره قرار گرفته است. براساس ضوابط و معیارهای تعیین شده از سوی کارشناسان ذی‌ربط، تعداد ۱۶ باب درجه یک، ۱۸ باب درجه دو و ۱۱ باب درجه سه است. همچنین بررسی‌های به عمل آمده نشانگر آن است که زیربنای مفید هر یک از این کتابخانه‌ها دلیل عدم وجود طرح تیپ مشخص و واحد دارای تفاوت‌های بسیاری است؛ به نحوی که کتابخانه روستایی «کرسف» از توابع شهرستان خدابنده با ۱۵۰ متر مربع مساحت دارای بیشترین زیربنای مفید و کتابخانه روستای «نصیرآباد» از توابع شهرستان زنجان با ۱۲ متر مربع مساحت دارای کمترین سطح زیربنا در بین کتابخانه‌های روستایی استان هستند.

در خصوص امکانات و تجهیزات کتابخانه‌ای موجود در این مراکز، برآوردهای

آماري گويای آن است که در مجموع ۱۲۰ عدد قفسه کتاب، ۳۷ عدد ميز اداري مخصوص کتابداران، ۳۴ عدد ميز مطالعه (شش نفره)، ۱۰۵ عدد صندلي ویژه اعضا و کتابداران، ۸ عدد جای مجله و روزنامه و ۷ عدد برگره‌دان در آنها وجود دارد و مورد استفاده قرار می‌گیرد. البته گفتنی است که امکانات فوق به هیچ‌وجه جوابگوی نیاز اعضا و کتابداران این کتابخانه‌ها در استان نیست؛ چرا که براساس آمارهای ذکر شده، فرضاً برای هر ۷۹ نفر عضو تنها یک صندلي و به ازای هر ۴۱ نفر از همین اعضا یک ميز مطالعه وجود دارد و فقط ۳۷ نفر از کتابداران و کارکنان این مراکز جهت انجام امور و ارائه خدمات به اعضا دارای ميز اداري هستند. این موضوع دربرگیرنده این نکته است که با فضا، ساختمان و امکانات موجود، کتابخانه‌های روستایی غالباً مراکزی جهت تحویل و تحول کتاب است و نه قرائت‌خانه و فعالیت‌های جانبی آنها عمدتاً در محلهایی دیگر صورت می‌گیرد. بنابراین، بحث مطالعه و کتابخوانی در داخل آنها بدان شکلی که در کتابخانه‌های عمومی شهری - مرسوم است وجود نداشته یا کم است.

براساس گزارشهای واصله از آن استان، ساعات کار روزانه و هفتگی این کتابخانه‌ها نیز متفاوت است؛ به طوری که درهای ۳۳٪ آنها روزانه بین یک تا چهار ساعت، ۵۳٪ از چهار تا شش ساعت و ۱۴٪ بیش از شش ساعت و در هفته نیز ۸٪ از یک تا سه روز، ۲۹٪ از سه تا پنج روز و ۶۳٪ از پنج تا هفت روز بر روی اعضا باز است و به ارائه خدمات مشغول‌اند.

در ادامه گزارش به منظور نتیجه‌گیری بهتر از بحث مورد نظر که کاوشی در وضعیت موجود کتابخانه‌های روستایی استان زنجان است با ترسیم جدول و شرح و بسط هر یک به مقایسه موضوعات مورد بررسی، پرداخته‌ایم؛ با ذکر این نکته که منبع و مأخذ کلیه آمارهای مورد استفاده در گزارش، اطلاعات دریافتی از پرسشنامه‌های آماری این کتابخانه‌ها در آن استان است.

الف — جدول مقایسه آمار و اطلاعات کلی کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک در سالهای ۷۴ و ۷۹

ردیف	سال	موضوع	۱۳۷۹	۱۳۷۴
۱		تعداد کتابخانه	۴۵	۱۸
۲		تعداد کتاب	۸۵۳۴۵	۱۷۸۳۵
۳		تعداد کتابدار به تفکیک	۳	۰
		جنس	مؤنث	مذکر
۴		تعداد اعضا به تفکیک	۳۲۹۴	۸۶۷
		جنس	مؤنث	مذکر
۵		متوسط تعداد مراجعه کنندگان (روزانه)	۱۳۹۸	۳۱۲

ب — جدول مقایسه آمار تعداد کتابهای موجود در قفسه کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک موضوعات در سالهای ۷۴ و ۷۹

سال	تعداد کتاب بر حسب موضوع	عقیدتی و مذهبی	داستانی، ادبی و هنری	علمی، آموزشی و کمک درسی	کودکان و نوجوانان	سایر موارد	جمع کل
۱۳۷۴	۷۹۶۷	۱۳۴۶	۱۷۲۹	۱۶۶۴	۵۱۲۹	۱۷۸۳۵	
۱۳۷۹	۲۲۰۶۸	۲۰۳۹۶	۱۲۳۷۴	۲۱۹۶۰	۷۵۴۷	۸۵۳۴۵	

ج — جدول مقایسه آماری وضعیت تحصیلی کتابداران کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک نوع مدرک در سالهای ۷۴ و ۷۹

سال	تعداد کتابداران بر حسب نوع مدرک	ابتدایی	راهنمایی	متوسطه و حوزوی	دیپلم	بالتر	جمع کل
۱۳۷۴	۴	۳	۵	۴	۲	۱۸	
۱۳۷۹	۵	۶	۱۱	۱۵	۱۰	۴۷	

د - جدول مقایسه آماری گروههای سنی عضو کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک در سالهای ۷۴ و ۷۹

تعداد اعضا به تفکیک گروه سنی	کمتر از ۱۵ سال	بین ۱۵ تا ۲۵ سال	بین ۲۵ تا ۳۵ سال	بیشتر از ۳۵ سال	جمع کل
۱۳۷۴	۱۲۶۸	۱۰۴۸	۴۵۹	۲۸۶	۳۰۶۱
۱۳۷۹	۳۶۴۸	۲۶۳۳	۱۲۲۶	۷۶۰	۸۲۶۷

هـ - جدول مقایسه آماری وضعیت مکانی کتابخانه‌های روستایی براساس نوع مالکیت در سالهای ۷۴ و ۷۹

تعداد کتابخانه براساس نوع مالکیت	مستقل	استیجاری	در کنار حسینیه‌ها و مساجد	سایر مکانها (منزل، مدرسه، پایگاه بسیج و...)
۱۳۷۴	۸	۳	۵	۲
۱۳۷۹	۱۴	۷	۱۵	۹

و - جدول مقایسه آماری ساعت کار روزانه کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک در سالهای ۷۴ و ۷۹

ساعت کار کتابخانه‌ها در روز	۱ تا ۴ ساعت	۴ تا ۶ ساعت	بیش از ۶ ساعت
۱۳۷۴	۴	۵	۹
۱۳۷۹	۱۵	۲۴	۶

ز - جدول مقایسه آماری روزهای کاری کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک در سالهای ۷۴ و ۷۹

روزهای کاری کتابخانه‌ها در هفته	از یک تا سه روز	از سه تا پنج روز	از پنج تا هفت روز
سال ۱۳۷۴	۵	۶	۷
سال ۱۳۷۹	۴	۱۳	۲۸

ح - جدول آماری تعداد کتابداران کتابخانه‌های روستایی استان به تفکیک نوع شغل در سال ۷۹

تعداد کتابداران بر حسب نوع شغل سال	معلم	محصل	کشاورز	کارگر	کارمند سایر دوابر دولتی	دانشجو	مشاغل آزاد	بیکار	جمع
سال ۱۳۷۹	۱۲	۱۰	۸	۱	۶	۴	۴	۲	۴۷

ی - جدول آماری امکانات و تجهیزات موجود در

کتابخانه‌های روستایی استان در سال ۷۹

عنوان	تعداد
قفسه کتاب	۱۲۰
میز کتابدار	۳۷
میز مطالعه	۳۴
صندلی	۱۰۵
جای مجله و روز نامه	۸
برگه‌دان	۷

ط - جدول درجه‌بندی کتابخانه‌های روستایی

استان در سال ۷۹

نوع درجه	تعداد
درجه یک	۱۶
درجه دو	۱۸
درجه سه	۱۱
جمع	۴۵

شرح جداول:

- براساس بند ۱ جدول الف، آمار تعداد کتابخانه‌های روستایی استان در طی سالهای ۷۴ تا پایان ۷۹ از رشد چشمگیری برخوردار بوده و به ۲/۵ برابر رسیده است؛ ضمن آنکه این تعداد کتابخانه ۸۰ روستا را تحت پوشش برنامه‌های فرهنگی، ترویجی و اطلاع‌رسانی خود قرار داده است.

- براساس بند ۲ جدول الف، آمار تعداد کتابهای موجود در این کتابخانه‌ها در پایان سال ۷۹ نسبت به سال ۷۴، مطابق با افزایش تعداد کتابخانه‌ها از رشد مناسبی برخوردار بوده و به حدود ۵ برابر رسیده است. این افزایش براساس جدول ب در تمامی موضوعات به‌ویژه در زمینه کتابهای کودکان و نوجوانان است. در همین حال، تعداد کتابهای دینی و عقیدتی نیز با فاصله کمتری از کتابهای کودکان و نوجوانان، همچنان بالاترین آمار را به خود اختصاص داده است. - براساس بند ۳ جدول الف، آمار تعداد کتابداران

تشکیل می‌دهند.

- براساس آمارهای جدول ه، در طی سالهای ۷۴ تا پایان ۷۹ از نظر وضعیت مکانی، این کتابخانه‌ها با یک ثبات نسبی و گسترش در مکانهای مختلف اعم از مستقل و غیرمستقل روبه‌رو بوده‌اند. براساس آمارهای جداول و، ز نیز در پایان سال ۷۹ نسبت به سال ۷۴، تعداد کتابخانه‌هایی که از ۱ تا ۶ ساعت در روز فعال هستند و همچنین آنهایی که در هفته بین ۵ تا ۷ روز دایر هستند به‌طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یافته‌اند.

- جداول ح، ط، ی که به ترتیب وضعیت شغلی کتابداران داوطلب، نوع درجه کتابخانه‌ها و تعداد مربوط به هر درجه و تعداد امکانات و تجهیزات کتابخانه‌ای موجود در این مراکز را در پایان سال ۷۹ در استان زنجان نشان می‌دهد، صرفاً به لحاظ اطلاع‌رسانی و ارتباط با موضوع مورد بررسی، ترسیم شده و مقایسه‌ای صورت نگرفته است.

در طی سالهای ۷۴ منتهی به ۷۹، هماهنگ با افزایش تعداد کتابخانه‌ها، رشد داشته و در پایان همین سال آمار چند کتابدار (۳ نفر) مؤنث نیز به چشم می‌خورد. همچنین براساس جدول ج، در نوع مدارک و سطح تحصیلی این کتابداران، پیشرفت محسوسی مشاهده می‌شود.

- براساس بند ۴ جدول الف، آمار تعداد اعضای این کتابخانه‌ها نیز در سال ۷۹ نسبت به سال ۷۴ با رشدی معادل ۶۲/۹٪ به بیش از ۲/۵ برابر رسیده است که آمارهای موجود در جدول د ضمن تأیید این موضوع، بیشترین افزایش را در گروه سنی زیر ۱۵ سال نشان می‌دهد.

- براساس بند ۵ جدول الف، آمار متوسط تعداد مراجعه‌کنندگان به این کتابخانه‌ها نیز در طی سالهای ۷۴ منتهی به ۷۹ از رشد مطلوبی برخوردار بوده و بیش از ۴ برابر شده است که البته بیشترین مراجعان به این کتابخانه‌ها را قشر کودک و نوجوانان روستایی